

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Hollandse krijgsgevangenen in Rusland, 1812-1814

Welten, Joost

Citation

Welten, J. (2009). Hollandse krijgsgevangenen in Rusland, 1812-1814. *Leidschrift : Rusland En Europa. Westerse Invloeden Op Rusland*, 24(September), 45-68. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72954>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72954>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Leidschrift

Historisch Tijdschrift

Artikel/Article: Hollandse krijgsgevangenen in Rusland, 1812-1814

Auteur/Author: Joost Welten

Verschenen in/Appeared in: *Leidschrift. Rusland en Europa. Westerse invloeden op Rusland* 24-2 (2009) 45-68

© 2009 Stichting Leidschrift, Leiden, The Netherlands

ISSN 0923-9146

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd en/of vermenigvuldigd zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior written permission of the editorial board.

Leidschrift is een zelfstandig wetenschappelijk historisch tijdschrift, verbonden aan het Instituut voor geschiedenis van de Universiteit Leiden. *Leidschrift* verschijnt drie maal per jaar in de vorm van een themanummer en biedt hiermee al ruim twintig jaar een podium voor levendige historiografische discussie.

Artikelen ouder dan 2 jaar zijn te downloaden van www.leidschrift.nl. Losse nummers kunnen per e-mail besteld worden. Het is ook mogelijk een jaarabonnement op *Leidschrift* te nemen. Zie www.leidschrift.nl voor meer informatie.

Leidschrift is an independent academic journal dealing with current historical debates and is linked to the Institute for History of Leiden University. *Leidschrift* appears tri-annually and each edition deals with a specific theme.

Articles older than two years can be downloaded from www.leidschrift.nl. Copies can be order by e-mail. It is also possible to order an yearly subscription. For more information visit www.leidschrift.nl.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts*.

Secretariaat/ Secretariat:

Doelensteeg 16
2311 VL Leiden
The Netherlands
071-5277205
redactie@leidschrift.nl
www.leidschrift.nl

Comité van Aanbeveling:

Prof. dr. W.P. Blockmans
Prof. dr. H.W. van den Doel
Prof. dr. L. de Ligt
Prof. dr. L.A.C.J. Lucassen
Prof. dr. M.E.H.N. Mout
Prof. dr. H. te Velde

Hollandse krijgsgevangenen in Rusland, 1812-1814

Joost Welten

Op 25 juni 1812 trok Napoleon Rusland binnen met het grootste leger dat ooit op de been was gebracht. In de gelederen van de *Grande Armée* bevonden zich ongeveer vijftienduizend Hollanders. Hoewel Napoleon Moskou innam, bleef de definitieve overwinning op het Russische leger uit. De terugtocht verliep voor het Franse leger rampzalig. In december 1812 strompelden enkele tienduizenden militairen in ijzige kou in de richting van Oost-Pruisen. Onder de half miljoen militairen van de Grande Armée die in Rusland de dood vonden, waren meer dan honderdduizend krijgsgevangenen. De militairen die de krijgsgevangenschap overleefden verbleven tot medio 1814 in Rusland. Een tiental Hollandse krijgsgevangenen heeft in egodocumenten verslag gedaan van hun ervaringen in Rusland.

Het onderzoek naar de deelnemers aan de Russische veldtocht staat nog in de kinderschoenen. Dit artikel vormt een aanzet tot een dergelijk onderzoek, waarbij ik me beperk tot Hollandse militairen die in Rusland als krijgsgevangenen verbleven. Alvorens de belevenissen van deze militairen gedurende hun krijgsgevangenschap te bekijken, zal ik eerst het historiografisch kader schetsen waarbinnen dit onderzoek plaatsvindt en de stand van onderzoek aangeven. Verder zal ik ingaan op de bruikbaarheid van respectievelijk brieven en memoires als bron voor onderzoek.

Bescheiden belangstelling

Hoewel de Russische veldtocht een icoon in de wereldgeschiedenis is, is de wetenschappelijke belangstelling ervoor bescheiden. Militaire historici hebben de krijgskundige aspecten onderzocht, en daar is het zo'n beetje bij gebleven. Studies over het Hollandse aandeel in de veldtocht zijn overwegend een eeuw oud.¹ In de laatste jaren neemt de belangstelling in

¹ N.J.A.P.H. van Es, *Het historisch museum van het Korps Rijdende Artillerie IV: 1810-1814* (Arnhem 1898); H. de Lassus, *Historique du 11e régiment de bussards* (Valence 1890); L.L.C. Roulin, *125e régiment d'infanterie : historique des corps d'infanterie ayant porté le no. 125* (Orléans 1890); F.H.A. Sabron, *Geschiedenis van het 124de regiment infanterie van linie onder keizer Napoleon I* (Breda 1898); F.H.A. Sabron, *Geschiedenis van het 33de regiment lichte infanterie (het oud-Hollandsche 3de regiment jagers) onder keizer Napoleon I*

Nederland voor het onderwerp toe, vooral uit museale en journalistieke hoek.² De modernisering en verbreding van het academische onderzoek naar de militaire geschiedenis heeft zich in Nederland geconcentreerd op de ontwikkelingen in het Staatse leger.³

Aan goede inleidingen over de Russische veldtocht is geen gebrek. Auteurs als Britten Austin en Zamoyski hebben knappe reconstructies van de tocht geschreven op basis van egodocumenten van hoofd- en bijrolspelers.⁴ Wie zich een beeld wil vormen van het brandende Moskou of de oversteek van de Berezina kan uitstekend te rade gaan bij deze auteurs. Britten Austin en Zamoyski voeden een belangstelling die bij een groter publiek leeft voor de dagelijkse belevenissen van oorlogsdeelnemers. Hun meeslepende vertellingen ontberen echter een wetenschappelijke vraagstelling of benadering.

Hoe is dit gebrek aan wetenschappelijke belangstelling voor de veldtocht van 1812 te verklaren? Om te beginnen is het verhaal van een veldtocht bij uitstek een proeve van evenementiële geschiedschrijving, een vorm van wetenschap die als achterhaald geldt. *Histoire bataille* staat symbool voor alles waar een moderne historicus van gruwelt: een geschiedschrijving die de lezer van slagveld naar slagveld voert, zonder verbanden te leggen met maatschappelijke ontwikkelingen.

(Breda 1910); C.D.H. Schneider, *Het 126^e regiment Hollandsche infanterie in Rusland in 1812* (Amsterdam 1898); J.W. Sypesteyn, *Geschiedenis van het regiment Hollandsche Hussaren, vroeger regiment Hussaren van Van Heeckeren, vervolgens regiment Bataafsche Hussaren en daarna 2de en 11de regiment Hussaren : eene bijdrage voor de Nederlandsche krijgsgeschiedenis van het belangrijke tijdvak van 1784-1814* ('s-Gravenhage 1849); B.R.F. van Vlijmen, *Vers la Bérésina (1812). D'après des documents nouveaux* (Parijs 1908).

² M. van Hattem, M. Pool en M. Willemsen schreven een catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling in het Legermuseum in Delft: *Voor Napoleon. Hollanders in oorlogstijd 1792-1815* (Bussum en Delft 2005). M. Deen stelde een radiodocumentaire samen, die ook als luisterboek is uitgebracht: *De veldtocht van Napoleon door Nederlandse ogen* (Amsterdam 2007).

³ J. Duindam, 'Geschiedschrijving en oorlogvoering: de metamorfose van een klassiek thema', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 118 (2003) 455-466. Aan de Universiteit Utrecht start op initiatief van J. Hoffenaar een promotieonderzoek naar de militaire geschiedenis van Nederland in de Bataafs-Franse tijd.

⁴ P. Britten Austin, *1812. Napoleon's invasion of Russia* (Londen 2000); A. Zamoyski, *1812. Napoleon's fatal march on Moscow* (Londen 2004).

Daarnaast speelt mee dat geschiedschrijving zich voornamelijk binnen nationale kaders afspeelt, terwijl de veldtocht van 1812 juist om een internationale benadering vraagt. Napoleon bracht een Europees leger op de been. De Franse soldaten kwamen uit alle hoeken van het keizerrijk zoals Brussel, Amsterdam, Keulen, Hamburg en Rome. Ook Poolse, Zwitserse, Kroatische, Spaanse en Portugese eenheden behoorden tot het Franse leger. Betrouwbare bondgenoten zoals Italië, Napels en de Rijnbondstaten leverden troepen, net als de gelegenheidspartners Oostenrijk en Pruisen. Een leger met een dergelijke internationale samenstelling laat zich niet goed inpassen binnen de grenzen van een nationale geschiedschrijving. Bovendien speelt veel westerse onderzoekers een onbekendheid met de Poolse en Russische taal parten. Tussen Russisch en westers onderzoek naar de veldtocht van 1812 is tot nu toe weinig wisselwerking.⁵

Een derde reden voor de bescheiden academische belangstelling voor de mars op Moskou ligt in de aard van het bronnenmateriaal. De beschikbare bronnen bestaan met name uit dagboeken en memoires, een type documenten dat lange tijd een marginale rol heeft gespeeld in historisch onderzoek. Pas in de laatste decennia is een kentering gekomen in de waardering voor deze bronnen.

Egodocumenten

De rijke oogst aan egodocumenten over de veldtocht van 1812 wacht, met andere woorden, nog op een wetenschappelijke verwerking.⁶ Murken heeft in dit opzicht pioniersarbeid verricht door egodocumenten van deelnemers aan de Russische veldtocht aan een systematisch onderzoek te onderwerpen. In haar geval betreft het militairen uit de toenmalige Rijnbondstaat Beieren.⁷ Zowel qua bronnenmateriaal als qua benadering slecht Murken de grenzen die van oudsher bestonden tussen de krijgsgeschiedenis en de sociale geschiedenis.

⁵ C. Scharf, “Die Geschichte der Zerstörung Moskaus 1812” von Anton Wilhelm Nordhof. Ein Einführung’ in: Anton Wilhelm Nordhof, *Die Geschichte der Zerstörung Moskaus im Jahre 1812* (München 2000) 7-84: 11-12.

⁶ C. Scharf, ‘Die Geschichte der Zerstörung Moskaus 1812’ 26-27.

⁷ J. Murken, *Bayerische Soldaten im Russlandfeldzug 1812. Ihre Kriegserfabrungen und deren Umdeutungen im 19 und 20 Jahrhundert* (München 2006).

Om te beginnen heeft Murken alle bronnen verzameld die, direct of indirect, licht werpen op de ervaringen van de Beierse militairen die deelnamen aan de Russische veldtocht. Aan de hand van deze bronnen schrijft Murken geen krijgsgeschiedenis, maar een culturele geschiedenis van de militairen. Welk beeld hadden zij van zichzelf? Hoe zagen zij hun vaderland? Welke rol speelde religie bij het overleven in extreem barre en gevaarlijke omstandigheden?

Doordat Murken consequent aandacht heeft voor het tijdstip waarop egodocumenten zijn geschreven, is zij in staat om veranderingen aan te wijzen in de manier waarop Beierse militairen hun oorlogservaringen duiden. Militairen die na enkele decennia hun herinneringen boekstaaften, deden dat onder invloed van concepten die pas na 1812 in zwang waren gekomen. Zo komt in brieven en dagboeken uit 1812 Beieren klip en klaar naar voren als het enige vaderland van de militairen. Het woord ‘Duitsland’ gebruikten de brief- en dagboekschrijvers eenvoudigweg niet. In memoires over de veldtocht die militairen later op papier zetten, beschouwden zij Beieren nog steeds als hun vaderland. In deze teksten klinkt echter ook het geluid van een federatief Duitsland door, als een soort tweede natie waartoe de militairen behoorden.

Deze herinterpretatie van de oorlogservaringen doet zich ook voor in het zelfbeeld van de militairen. In brieven en dagboeken uit 1812 schreven militairen openlijk over hun lijden en angst voor lijden. In later geschreven egodocumenten stelden militairen deze oorlogservaringen in heroïsche zin bij. Zij beantwoordden daarmee aan het mannelijkheidsideaal dat in de loop van de negentiende eeuw een steeds duidelijker omlijning kreeg. Bij dat ideaal paste het bijvoorbeeld steeds minder dat een soldaat angst kende. Met terugwerkende kracht beklemtoonden de militairen in hun gedenkschriften de heroïek op het slagveld.

Hollandse krijgsgevangenen

Een vergelijkbaar onderzoek naar Hollandse deelnemers aan de Russische veldtocht staat nog in de kinderschoenen. Dit artikel vormt een aanzet tot een dergelijk onderzoek, waarbij ik me beperk tot militairen die in Rusland als krijgsgevangene verbleven.

Deze keuze voor de krijgsgevangenschap biedt een uitgelezen kans om na te gaan, welke indrukken de militairen kregen van de Russische cultuur. Waar de militairen tijdens de betrekkelijk korte veldtocht weinig

contact hadden met de Russische bevolking, maakten de krijgsgevangenen juist intensief kennis met de Russische samenleving, gemiddeld anderhalf jaar lang.

Deze keuze voor de krijgsgevangenschap sluit aan bij de geschiedschrijving van de napoleontische periode, waarin de wisselwerking tussen oorlogshandelingen en civiel leven steeds meer centraal stelt. Krijgsgevangenen maakten op onverwachte wijze kennis met de samenleving van hun tegenstanders. Andersom maakte de bevolking via de krijgsgevangenen kennis met een vijand die zij verder voornamelijk uit verhalen kende.

Veel aandacht is er tot nu toe niet geweest voor de krijgsgevangenen van de napoleontische oorlogen in het algemeen, en voor die van de Russische veldtocht in het bijzonder. Redenen genoeg om de belevenissen van Hollandse militairen in Russische krijgsgevangenschap te bekijken.

Brieven als bron

Welke bronnen staan ons ter beschikking? Onder de egodocumenten van napoleontische militairen nemen brieven een belangrijke plaats in. Veel militairen schreven brieven, terwijl slechts enkelingen – vooral officieren – een dagboek bijhielden of naderhand hun memoires vastlegden. Als we de ervaringen van soldaten en onderofficieren willen opsporen, kunnen we bijna alleen terecht bij hun brieven.

Tijdens de Russische veldtocht droogde deze bron evenwel op. Vergeleken met andere campagnes zijn er uitzonderlijk weinig brieven uit Rusland bewaard gebleven. Waarschijnlijk waren veel militairen niet in de gelegenheid om een brief te ontvangen of te posten. Zo schreef Theodorus Veeren, kapitein bij het 33^e regiment lichte infanterie, op 4 september 1812 vanuit Smolensk:

Ik ben in de grootste ongerustheid van de waereld doordat ik niet de minste narigte van U bekoom; op verscheidene bivouacque na een fatigante marsch zegt ik een heuvel en schreef aan U, dit amuseerde mij en deed mij de armoede vergeten. Ik moest de brieven dan altijd zoo lang bij mij houden tot dat wij een stad door kwamen, waar een post was en dan nog niet zeker of dezelve teregt kwaam.⁸

⁸ W.Ph. Veeren, 'Brieven van een Nederlandsch officier uit de jaren 1812-1815', in:

Alleen in grote steden als Vilnius, Smolensk en Moskou functioneerde de Franse veldpost.⁹ Het verwondert dan ook niet dat in een uitgave van 249, door Russen onderschepte, brieven er 109 te Moskou zijn geschreven en 65 te Smolensk.¹⁰ Hubert Antoine van Sanen, sergeant bij de mineurs, beschreef zijn blijdschap toen hij op 18 september 1812 in Moskou zijn eerste brief op Russische bodem ontving:

Na alhier 2 dagen geweest te zijn en de posteryen geëtablisseed waren ben ik terstond na dezelve gegaan alwaar ik tog eindelijk tot mijn groote blijdschap Uw geeerde letteren in dato den 20 Junij vond, dog vroegere brieven waarvan gij in uw brief melding maakt niets gevonden (...).¹¹

Zodra een militair in Rusland krijgsgevangen was genomen, was schriftelijk contact met het vaderland nagenoeg uitgesloten. Er was geen regulier postverkeer mogelijk over de vijandelijke linies heen. Na de bevrijding van Holland in november 1813 veranderde deze situatie. Het briefverkeer met Holland werd hervat.¹² Hollandse en ‘Duitse’ krijgsgevangenen kregen ook eerder toestemming om huiswaarts te keren dan Franse krijgsgevangenen, die pas mochten vertrekken na de Vrede van Parijs van 30 mei 1814. De Franse achterblijvers maakten van deze situatie gebruik door post voor hun verwanten mee te geven aan Hollanders en ‘Duitsers’. ‘Cette lettre doit être mise à la poste par un capitaine hollandais qui retourne dans sa patrie,’ schreef de Franse officier Coudreux op 21 mei 1814 vanuit Saratov, een stad aan de Wolga, aan zijn broer in Tours.¹³

De Navorscher 88 (1939) 111-122 en 151- 157: 112.

⁹ O.G.E. von Raven, *Tagebuch des Feldzuges in Rußland im Jahre 1812 von Otto Gotthard Ernst von Raven*, K.-U. Keubke ed. (Rostock 1998) 100-101, 104, 111, 119.

¹⁰ *Lettres interceptées par les Russes durant la campagne de 1812*, L. Hennet en E. Martin ed. (Parijs 1913).

¹¹ J.A.M. van der Loo, ‘Twee brieven van Hubert Antoine van Sanen, geschreven in Rusland Aug.-Sept. 1812’, *De Navorscher* 93 (1951-1952) 183-188: 186.

¹² D. van Dodewaard, *Gedenkschriften van een krijgsgevangene in Rusland gedurende 1812, 1813 en 1814* (Montfoort 1855) 45.

¹³ A. Coudreux, *Lettres du commandant Coudreux à son frère 1804-1815*, G. Schlumberger ed. (Parijs 1908) 215.

Memoires als bron

Gegeven de schaarste aan brieven zullen we de blik richten op een ander soort egodocumenten: memoires. Enkele tientallen Hollandse militairen hebben hun belevenissen in Rusland te boek gesteld. In tien gevallen hebben deze documenten mede betrekking op een periode van krijgsgevangenschap.¹⁴ Het betreft zeven officieren¹⁵, een chirurgijn die de rang van officier had, een onderofficier en een soldaat.

Gezien dit bescheiden aantal memoires is voorzichtigheid geboden bij het trekken van conclusies. Ervaringen laten zich niet zomaar veralgemeniseren. De krijgsgevangen chirurgijn Verhoef arriveerde op 5 september 1813 te Wologda. In het gebouw waar hij samen met andere krijgsgevangenen werd ondergebracht, zag hij aan de muren op de muren 'dat er al meer lotgenoten gepasseerd waren, onder anderen het transport

¹⁴ Bij Van Dodewaard en Momberg gaat het formeel niet om memoires, maar om levensverhalen die door derden werden opgetekend.

¹⁵ Van Aerssen Beyerens van Voshol, kapitein in het 123^e linieregiment, Everts, luitenant-kolonel in het 33^e regiment lichte infanterie, Geisweit van der Netten, kapitein in het 11^e regiment huzaren, Krieger, officier in het 126^e linieregiment, Momberg, tweede luitenant in het 124^e linieregiment, Wagevier, kapitein in het 125^e linieregiment, en een onbekende kapitein uit het 126^e linieregiment. C.J. Wagevier, *Aanteekeningen, gehouden gedurende mijnen marsch naar, gevangenschap in, en terugreize uit Rusland, in den jare 1812, 1813 en 1814* (Amsterdam 1820). De belevenissen van Momberg werden opgetekend in: 'De Russische generaal Hermann en de krijgsgevangene Hollanders in 1812 te Perm', *Vaderlandsche Letteroefeningen I* (Gorinchem 1862) 109-125. De memoires van Everts zijn na zijn dood in beknopte vorm in een vertaling verschenen. Het origineel is onvindbaar. H.P. Everts, 'Campagne et captivité de Russie (1812-1813)' in: *Carnets et journal sur la campagne de Russie. Extraits du Carnet de la Sabretache* (Parijs 1997) 115-172. C. Hofsteenge bereidt een integrale uitgave voor van de memoires van Geisweit van der Netten en van Krieger. Het wachten is nog op een uitgave van de geschriften van Van Aerssen Beyerens van Voshol. Schneider heeft zijn studie naar het 126^e regiment met name gebaseerd op de memoires van een officier van dat regiment: 'Beknopt dagverhaal van den veldtocht in Polen en Rusland, voor zoo verre als door mij bijgewoond, en mijne krijgsgevangenschap aldaar, 1812, '13 en '14'. Het is mij niet bekend waar dit manuscript zich nu bevindt. De memoires van Schuurman, een luitenant-kolonel in het 33^e regiment lichte infanterie die in Russische krijgsgevangenschap belandde, zijn door Sabron geraadpleegd voor diens studie over het 33^e regiment lichte infanterie. Deze memoires zijn onvindbaar, ondanks naspeuringen van E.J. Rieksen die een dissertatie voorbereidt over het genoemde regiment.

waarbij was kapitein Wagevier van het 125^e infanterie regiment.¹⁶ Wagevier had medio juli 1813 onaangename ervaringen opgedaan met de manier waarop de bevolking van Wologda de krijgsgevangenen bejegende. Verhoef merkte daar evenwel niets meer van.

Was de stemming te Wologda jegens ons, nog zoo geweest als ruim 2 maanden vroeger (½ juli 1813) toen Wagevier en zijne lotgenoten er waren, dan hadt men eene goede gelegenheid gehad, ons hier binnen kloostermuren om te brengen, dan men liet ons, zoo als ik zegde ongehinderd in de stad rondlopen, iets wat twee maanden vroeger, met Wagevier en zijn transport het geval niet was. Alles slijt dus door en met de tijd, ook zelfs de haat!¹⁷

Een andere vertekening komt voort uit de oververtegenwoordiging van officieren onder de memoireschrijvers. Verhoudingsgewijs schreven officieren honderd keer vaker hun memoires dan Jan Soldaat, hetgeen niet zo vreemd is. Officieren hadden een grotere kans om veldtochten te overleven, ze beschikten over een grotere schrijfvaardigheid en ze hadden meer prestige te winnen bij het te boek stellen van hun ervaringen. Krijgsgevangen officieren werden beter behandeld dan soldaten. Vaak mocht een officier in krijgsgevangenschap zelfs zijn knecht behouden, die huishoudelijke taken voor hem verrichtte.

De oververtegenwoordiging van officieren onder de memoireschrijvers geldt niet specifiek voor deze krijgsgevangenen. Onder de niet-krijgsgevangenen deed zich hetzelfde verschijnsel voor. Van de Hollandse militairen die in Rusland niet in krijgsgevangenschap belandden, hebben uitsluitend officieren gedenkschriften nagelaten. Ook internationaal gezien zijn memoires van soldaten en onderofficieren die in Rusland krijgsgevangen werden genomen schaars.

Krijgsgevangen aan de Berezina

Deze zeldzaamheid is des te meer reden om de memoires te bekijken van Jan Willem van Wetering. In 1803 was hij op dertienjarige leeftijd soldaat

¹⁶ H. Th. Verhoef, 'Aanteekeningen & herinneringen vooral van dat wat ik alzoo zag en deed in 1812, 1813 & 1814 op eene reize tot Archanchelskoij', Gemeentearchief Schiedam, Collectie Verhoef, inv.nr. 22.

¹⁷ Verhoef, 'Aanteekeningen'.

geworden in het Bataafse leger. Na de inlijving van het Koninkrijk Holland door Frankrijk in de zomer van 1810 werden de Hollandse eenheden geïncorporeerd in het Franse leger. Vooralsnog behielden ze een Hollands karakter. Aan de Russische veldtocht namen de volgende Hollandse legereenheden deel: het 123^e, 124^e, 125^e en 126^e regiment linie-infanterie, het 33^e regiment lichte infanterie, het 11^e regiment huzaren en het 14^e regiment kurassiers. Verder maakten twee Hollandse regimenten deel uit van de Keizerlijke Garde: het 2^e regiment lansiers, beter bekend als de Rode Lansiers, en het 3^e regiment grenadiers. Hollandse militairen die in andere infanterie- of cavalerieregimenten dienden, die bij de artillerie en genie dienden, of die een staffunctie bekleedden, waren minder duidelijk te herkennen als Hollandse elementen in het Franse leger.

Jan Willem van Wetering nam deel aan de Russische veldtocht als sergeant in het 126^e linieregiment infanterie. Dit 126^e regiment maakte deel uit van een legerkorps dat de noordflank van de route naar Moskou afschermd tegen een Russisch leger. Deze inzet was niet toevallig. De mars op Moskou was vooral een zaak van Franse elitetroepen. De twee Hollandse garderegimenten en het 11^e regiment huzaren maakten deel uit van deze hoofdmacht die onder leiding van Napoleon steeds verder Rusland binnen trok. De Hollandse infanterieregimenten moesten de aanvoerlijnen van het leger bewaken, een taak die Napoleon bij voorkeur opdroeg aan troepen van bondgenoten.

Na de verloren slag bij Polatsk op 18 en 19 oktober 1812 trok het Franse legerkorps waar het 126^e linieregiment deel van uitmaakte zich terug naar de zuidelijker gelegen hoofdweg van Smolensk naar Moskou. Het genoemde regiment kreeg de opdracht om Russische troepen aan zich te binden bij Borisov. De genoemde hoofdweg van Moskou naar Smolensk passeerde in dit dorp de rivier de Berezina, maar de brug over deze rivier was door de Russen verwoest. Napoleon zat hier in de tang tussen diverse Russische legerkorpsen. Om een uitweg te forceren, liet hij op 26 november ten noorden van Borisov twee nieuwe bruggen slaan. Als afleidingsmanoeuvre vochten het 125^e en 126^e linieregiment, samen met enkele andere regimenten, bij Borisov, alsof Napoleon de Berezina nog steeds op deze plek wilde oversteken. Deze troepen wilden zich daarna terugtrekken naar de bruggen die Napoleon ten noorden van Borisov had laten slaan, maar ze namen een verkeerde route en stuitten op een overmacht aan Russische troepen. Van Wetering beschrijft het aldus:

Wij behoefden niet ver te marcheren om de Russen aan te treffen, want wij waren rondom door hen ingesloten en daar wij bestemd waren om den vijand zo lang mogelijk tegen te houden, om onze troepen tijd te geven, om over de bruggen te trekken, moesten wij hun dadelijk het hoofd bieden, zodat wij de 27^e November de hele dag tot 's avonds 10 uur met hen een scherp vuur hebben onderhouden. Die dag zijn er met duizenden aan onze zijde door kogels getroffen, niet alleen van de strijdbare manschappen, maar ook en wel met het grootste gedeelte van die ongelukkigen, die hun corpsen hadden verlaten, geëmployeerden, marketentsters, vrouwen en kinderen, die in de colonne waren ingedrongen.¹⁸

De volgende dag capituleerde generaal Partouneaux, de commandant van de Franse divisie. Hierdoor belandden vele duizenden militairen in krijgsgevangenschap, onder wie sergeant Van Wetering.

Wij werden tesamen gedreven, en in colonnes van 3 à 4000 mannen en vrouwen en kinderen van bijna alle natiën verdeeld en bivakkeerden die dag bij Borishof, waar onze ellende, die niet te beschrijven is, eerst een aanvang nam, want daar scheen geen tijd te zijn om aan het hoogstnodige, dat die ongelukkigen behoefden, te denken.¹⁹

De volgende dag zetten de colonnes zich in beweging.²⁰ De bewakers doodden met hun lansen elke krijgsgevangene die vanwege uitputting de colonne niet langer kon volgen.

Dit toneel duurde 15 dagen, 's nachts in de open lucht, daags marcheren op 3 à 4 voet hoge sneeuw, zonder hooi, stro, brand of voedsel (...). Dit duurde voort, totdat wij op onze bestemming te Witebsk kwamen. De laatste vier dagen echter bekwamen wij een redelijk rantsoen brood (...). Ook werden wij minder streng bewaakt.

¹⁸ Memoires van Jan Willem van Wetering. Kopie in particuliere collectie te Alkmaar.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ De officieren reisden apart naar Witebsk maar werden nauwelijks beter behandeld. H. Beulay, *Mémoires d'un grenadier de la Grande Armée (18 avril 1808 - 10 octobre 1815) de la Beauce à l'Oural par la Bérézina et d'Oufa à Ouzouer-le-Doyen* (Parijs 1907) 92-95; Wagevier, *Aanteekeningen* 52-54.

Dit kon toen gemakkelijk plaats hebben, omdat onze troep gedurende het transporteren tot op 1/3 na verminderd was.²¹

Van Wetering had het geluk dat de kozakken hem niet van zijn geld hadden beroofd. Daardoor was hij in staat om eten en kleding aan te schaffen en een chirurgijn te laten kijken naar zijn bevroren voeten. De aankomst in Witebsk betekende niet het einde van de ellendige situatie voor de krijgsgevangenen: velen overleden er aan uitputting en besmettelijke ziekten.

Van Wetering koos voor een pragmatische uitweg uit zijn benarde situatie: hij nam dienst bij de vijand. Volbloed Fransen konden geen gebruik maken van deze optie, wat mede verklaart waarom zij minder overlevingskansen hadden dan 'Duitse' of Hollandse krijgsgevangenen.

Daar was in de eerste dagen van onze aankomst alhier, voor menigeen uitkomst gekomen. Er werd namenlijk een publicatie afgelezen, dat allen, die verkozen dienst te nemen bij het Russisch-Duitse Legioen, zich konden aangeven, met uitzondering van Fransen. Hiervan maakte ik met velen gebruik en engageerden ons bij gemeld Legioen in dezelfde rangen, waar bij het Franse leger in gediend hadden, en wel voor zo lang, dat ons Vaderland van de Fransen gezuiverd zou zijn.²²

Hoewel dit *Russisch-Deutsche Legion* in de militaire geschiedenis een bescheiden rol heeft gespeeld, is het niet te veronachtzamen vanwege de mogelijkheid die het bood om de krijgsgevangenschap te verlaten.²³ Krijgsgevangenen waren afhankelijk van dergelijke buitenkansen. Wie het geluk niet naar zijn hand wist te zetten, was ten dode opgeschreven. Een sterk gestel was niet voldoende, want alle krijgsgevangenen waren in beginsel kerngezonde jongemannen.²⁴

²¹ Memoires van Jan Willem van Wetering.

²² Memoires van Jan Willem van Wetering.

²³ Voor de geschiedenis van dit korps zie: G. Venzky, *Die Russisch-Deutsche Legion in den Jahren 1811-1815* (Wiesbaden 1966).

²⁴ Anatomisch onderzoek van beenderen uit een massagraf van napoleontische militairen die in december 1812 krijgsgevangen waren gemaakt in Vilnius, toont aan dat het om gezonde mannen ging die een uitstekende lichamelijke conditie hadden. Dit is niet verwonderlijk, omdat de minder sterke soldaten al eerder tijdens de campagne waren bezweken. Aan knopen en andere resten van uniformen is een aantal van de opgegraven lijken te identificeren als Hollandse militairen. O. Dutour, Y. Ardagna en R. Jankauskas, 'De la fouille au laboratoire' in: M. Signoli e.a. ed.,

Niet alleen uitputting en ziekten eisten hun tol. De kozakken die de napoleontische militairen krijgsgevangen namen, beroofden hen van alles wat waarde had, inclusief kleren, hoofddekseel en schoenen. Terwijl het streng vroom, lieten ze de krijgsgevangenen zich poedelnaakt uitkleden, waarna ze hun niet meer dan een vod als kleding gaven. De aquarellen die de Italiaanse artilleriesofficier Pisani heeft gemaakt van een dergelijk tafereel, dat hij zelf had meegemaakt op 25 november 1812, zijn schokkend om te zien.²⁵ Dagenlang gaven de kozakken de krijgsgevangenen geen eten, terwijl ze hen 's nachts lieten bivakkeren in de sneeuw, vaak zonder hen in de gelegenheid te stellen om een vuur aan te steken. Van Wetering had in feite dubbel geluk, doordat hij in de cruciale periode van het begin van zijn krijgsgevangenschap nog over geld beschikte en doordat hij de gelegenheid kreeg om dienst te nemen in het Russisch-Duitse legioen.

Een humanitaire ramp

Op papier was het Russische beleid tegenover krijgsgevangenen voorbeeldig. In de praktijk ontbraken evenwel de organisatie en de wil om dat beleid uit te voeren. Het Russische leger was niet voorbereid op de komst van grote aantallen krijgsgevangenen. Dit verklaart mede de chaos en het gebrek aan elementaire hulp in de eerste fase, met schrikbarende sterftecijfers als gevolg. Russische officieren hielden ook onvoldoende toezicht op de wijze waarop kozakken, leden van milities en boeren de krijgsgevangenen behandelden. Wandaden waren aan de orde van de dag.²⁶ Wachsmuth, een officier afkomstig uit het Saksische Halberstadt, werd eind oktober 1812 krijgsgevangen genomen terwijl hij een konvooi van 24 legerwagens begeleidde. In de wagens lagen militairen van wie de benen waren afgezet. Russische boeren knuppelden alle invaliden letterlijk dood, zo beschrijft Wachsmuth.²⁷

Vilna 1812 - Vilnius 2002. Les oubliés de la retraite de Russie (Parijs 2008) 37-54: 45-47, 53.

²⁵ Filippo Pisani, *In guerra con Napoleone. Memorie di Filippo Pisani. Russia 1812*, E. Damiani ed. (Chiari 2006) 108-111.

²⁶ B. Uxhull, *Armeeën en amourettes. Een dagboek uit de Napoleontische tijd* (Utrecht en Antwerpen 1967) 75.

²⁷ J.J. Wachsmuth, *Geschichte meiner Kriegsgefangenschaft in Rußland in den Jahren 1812 und 1813* (Maagdenburg 1910) 34.

In november en december 1812 namen de Russen ongeveer 165.000 napoleontische militairen krijgsgevangen in het westen van het toenmalige Rusland, in een betrekkelijk kleine zone die al zwaar was getroffen door de oorlog.²⁸ Dit dwong de Russen om krijgsgevangenen naar het achterland te laten marcheren. Voor krijgsgevangen officieren regelden ze vervoer per wagen of slee. Uiteindelijk kwamen veel krijgsgevangenen aan de benedenloop van de Wolga terecht, in plaatsen als Kazan en Saratov die niet te leiden hadden gehad onder de oorlogshandelingen. Maar de meeste krijgsgevangenen bereikten nimmer hun bestemming. De mars van meer dan duizend kilometer in de winterkou werd hen fataal. Verslagen van ooggetuigen geven een indruk van deze humanitaire ramp.

De Westfaalse soldaat Fleck was eind november 1812 aan de Berezina krijgsgevangen genomen. Hij maakte deel uit van een transport van 2800 krijgsgevangenen, onder wie een aantal Hollanders. In het voorjaar van 1813 was hij de enige overlevende.²⁹

De Hessische luitenant Pepler werd op 6 december 1812 te Smorgoni krijgsgevangen genomen, samen met drieduizend andere militairen, onder wie een aantal Hollandse officieren. Pepler en zijn lotgenoten werden op transport gesteld naar Saratov aan de Wolga. Van de drieduizend krijgsgevangenen arriveerden er 86 in Saratov; de rest was onderweg overleden.³⁰

Karl Schehl³¹, een vijftienjarige jongen uit Krefeld die vrijwillig dienst had genomen als trompetter in een Frans cavalerieregiment, werd eind oktober 1812 krijgsgevangen genomen. Van de zevenhonderd krijgsgevangenen die op mars gingen naar Moskou, bereikten er elf de stad. De mars in de kou, halfnaakt, zonder eten, was de andere 689 mannen fataal geworden. Schehl had zijn leven te danken aan zijn klarinet: hij had de gunst van kozakken verworven door voor hen te spelen. In Moskou werden de elf overlevenden ondergebracht op de eerste verdieping van een pand. Met anderen vormden ze een nieuwe groep van achthonderd man. De bewakers

²⁸ Het aantal krijgsgevangenen bedroeg in totaal ongeveer 215.000. G. Bertin, *La campagne de 1812 d'après des témoins oculaires* (Parijs 1895) 325-335.

²⁹ Fleck, *Förster Flecks Erzählung von seinen Schicksalen auf dem Zuge Napoleons nach Russland und von seiner Gefangenschaft 1812-1814* (2e druk; Engelskirchen 2008) 30-49.

³⁰ F. Pepler, *Schilderung meiner Gefangenschaft in Rußland vom Jahre 1812 bis 1814* (Darmstadt 1908) 11-78.

³¹ Zijn oudere broer Ludolf Schehl diende als officier in het Hollandse 124^e linie regiment en overleefde de Russische veldtocht niet.

verstrekten hun geen eten en beperkten zich tot het naar buiten gooien van lijken. Na zeven dagen inspecteerde een officier de krijgsgevangenen. Hij trof er nog tachtig levend aan, onder wie Schehl.³²

De verschrikkingen van de terugtocht van Napoleons leger uit Moskou zijn algemeen bekend en maken deel uit van de wereldgeschiedenis. Voor de massamoord op de krijgsgevangenen napoleontische militairen geldt dit niet. Het voltrok zich te snel en massaal om veel getuigenissen op te leveren. Er was ook niemand die het interesseerde. Hoewel het aantal slachtoffers zich niet laat kwantificeren, staat het buiten kijf dat het merendeel van de 215.000 krijgsgevangenen is gestorven.³³ Vooral degenen die krijgsgevangen werden genomen tijdens de terugtocht uit Moskou hadden weinig kans om te overleven. Degenen die zich al vroeg in de veldtocht hadden overgegeven, en degenen die pas in januari 1813 in Oost-Pruisen werden verschalkt door de kozakken, hadden iets meer kans om hun krijgsgevangenschap te overleven.

Maar ook in gunstige omstandigheden bleef het sterftecijfer hoog, zelfs lang nadat de Russische veldtocht was afgelopen. Tijdens een voorbeeldig georganiseerd transport overleden in zes weken tijd 44 van de 86 officieren.³⁴ Onder manschappen was de sterfte veel groter. Van een groep van 1700 krijgsgevangenen die op 4 oktober 1813 vanuit Riga vertrok naar Archangel, in het hoge noorden van Rusland, waren er zes maanden later nog 170 in leven.³⁵ Van een groep van 2800 militairen die op de heenweg naar Moskou krijgsgevangen waren genomen, bereikten er 150 in

³² K. Schehl, *Mit der großen Armee 1812 von Krefeld nach Moskau. Erlebnisse des niederrheinischen veteranen Karl Schehl*, F. Schehl ed. (Düsseldorf 1912) 74-96.

³³ De bewering van Sirotkine dat de ruim tweehonderdduizend napoleontische krijgsgevangenen in Rusland in leven bleven, valt niet serieus te nemen. V. Sirotkine, 'La campagne de Russie: le destin des soldats de Napoléon après la défaite', *Revue de l'Institut Napoléon* 156 (1991) 57-65: 59-61; V. Sirotkine, 'Prisonniers de guerre français en Russie' in: J. Tulard ed., *Dictionnaire Napoléon* (2e druk; Parijs 1999) 584-585.

³⁴ F. von Furtenbach, *Krieg gegen Rußland und russische Gefangenschaft. Aufzeichnungen des Oberleutnants Friedrich von Furtenbach aus den Jahren 1812, 13 und 14* (Neurenberg en Leipzig 1912) 122-131.

³⁵ J. Jourquin ed., 'Faits remarquables pendant la durée du service de Brinquant François', *Revue de l'Institut Napoléon* 175 (1997) 43-66: 57-58.

1813 Saratov. In het voorjaar van 1814 waren er van hen nog dertig in leven.³⁶

Afb. 1: C.A. Geisweit van der Netten. *Gezicht op de rivier de Wolga in de omgeving van Tsjerno Jar*. Tekening die de kapitein in het 11e regiment huzaren tijdens zijn krijgsgevangenschap maakte. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Op leven en dood

Een ijzeren overlevingsdrang en een pragmatische instelling waren onontbeerlijk om een kans te maken het er levend af te brengen. Elke vaardigheid, hoe onbenullig ook, kon het verschil uitmaken tussen leven en dood. De marsen namen hierdoor soms groteske vormen aan, zoals we lezen in de al eerder genoemde memoires van Wachsmuth:

An die Spitze setzte sich ein junger, schöner Holländer, ein ehemaliger Tambour-Major der holländischen Gardem 20 Zoll

³⁶ Rodolphe Vieillot, *Rodolphe Vieillot, 1786-1856 : souvenirs d'un prisonnier en Russie pendant les années 1812-1813-1814*, S. Crochard ed. (Luneray 1996) 235, 249.

preußischer Militärmaß groß, mit einer Bärenmütze auf dem Kopf, einen langen Zaunpfahl, als Interimsstock mit silbernen Knopf, in der Hand; und mit diesem Zaunpahl, den er in die Luft warf und wieder fing und womit er allerlei Possen trieb, erwarb er sich so unermeslichen Beifall bei den kunstliebenden Druschinen [= Russische militiemanen die als bewakers fungeerden], daß es ihm nie an Schnaps, Fleisch und andern Delicatessen, die ihm zugesteckt wurden, fehlte, während wir Uebrigen an unserm Sugarro [=soldatenbeschuit] knapperten und würgten.³⁷

Andere krijgsgevangenen verloren de moed. Een enkeling wilde zelfs niet wachten tot hij van uitputting zou bezwijken, maar beroofde zichzelf van het leven. Wachsmuth beschrijft een gesprek met een Hollandse kapitein met wie hij in een hospitaal lag:

Ich fragte ihn, 'wohin er wolle?' – 'Fort, in die Totenkammer!' antwortete er. 'Lieber Freund!' erwiederte ich, 'dazu haben Sie noch Zeit. Warten Sie es doch ab, bis sie todt sind.' – 'Nein!' erwiederte er grimmig, 'ich will zu den Todten!'³⁸

De zelfdoding van deze Hollandse officier mislukte in eerste instantie, maar hulp van het Russische personeel van het ziekenhuis bracht alsnog het gewenste resultaat.³⁹

Van Dodewaard, een dienstplichtig soldaat uit Ochten, dankte zijn overleven aan een niet door scrupules gehinderde handigheid. Op de heenweg naar Moskou werd hij krijgsgevangen gemaakt, maar hij wist weldra te ontvluchten, waarna hij zich aansloot bij een bende deserteurs en ontsnapte krijgsgevangenen. Tijdens een plunderexpeditie in de buurt van Moskou werd hij andermaal krijgsgevangen genomen. Wederom ontsnapte hij, samen met een kameraad. Overdag trokken ze door bossen terwijl ze 's nachts uit stelen gingen in dorpen. Na een overmoedige actie werden ze opgepakt door boeren en belandden ze in de gevangenis van Jaroslavl. Vanwege hun status als krijgsgevangene mochten ze het cachot weer verlaten. Van Dodewaard had geluk gehad. Zijn aan criminaliteit grenzende zelfredzaamheid had hem behoed voor de massale marsen van

³⁷ Wachsmuth, *Geschichte meiner Kriegsgefangenschaft*, 59.

³⁸ Ibidem, 85. Wachsmuth benoemt deze kapitein als 'van der Höff'.

³⁹ Ibidem.

krijgsgevangenen, die in feite dodenmarsen waren. Toen hij definitief de status van krijgsgevangene had, was de situatie al min of meer genormaliseerd.⁴⁰

Ervaringen met Rusland

Tsaar Alexander stelde aan elke krijgsgevangene een dagvergoeding ter beschikking. Van dit bedrag moesten de krijgsgevangenen voeding en kleding bekostigen. Officieren ontvingen een bedrag waarvan zij royaal eten konden betalen: luitenants en kapiteins ontvingen een halve roebel per dag, hogere officieren nog meer. Voor gewone soldaten was de vergoeding van twaalf kopeken onvoldoende om van te leven. Zij moesten werken voor de kost. Soldaten die een ambacht beheersten, waren daarbij in het voordeel. Een krijgsgevangen Hollandse soldaat verdiende bijvoorbeeld een goede boterham door zijn oude ambacht van zadelmaker op te pakken. Samen met een collega uit Vlaams-Brabant huurde hij zelfs een krijgsgevangene in om het huishouden te verzorgen.⁴¹ Te Duneburg werkten Hollandse krijgsgevangenen aan de vestingwerken.

Ook Van Dodewaard moest zijn handen uit de mouwen steken. Hij had geen schroom, sprak daardoor binnen korte tijd behoorlijk Russisch, en zag er met zijn schoenen van boomschors en zijn jas van schapenvel ook uit als een Rus. Als krijgsgevangen soldaat stond hij onderaan de maatschappelijke ladder. Hij had dan ook vooral contact 'met Russen uit den minderen stand'.⁴² De banen die hij vervulde, passen in dit beeld. Eerst roste hij Russen af in het kader van officiële strafvoltrekkingen, later werkte hij in een winkel. Als knecht van een krijgsgevangen Franse officier reisde hij naar Saratov. Daar vond hij nieuw werk in het laden van schepen. Later nam hij er dienst bij een herbergier. Hij had het er zo goed, dat hij in 1814 niet eens blij was met de mededeling dat hij terug kon keren naar Holland. Waarom zou hij een mars van duizend uur maken, 'als men dan gemak, welvaart en overvloed moet verlaten om misschien zware arbeid, karig

⁴⁰ Van Dodewaard, *Gedenkschriften*, 19-36.

⁴¹ Joseph Schrafel, *Des Nürnberger Feldwebels Joseph Schrafel merkwürdige Schicksale im Kriege gegen Tirol 1809, im Feldzuge gegen Rußland 1812 und in der Gefangenschaft 1812 bis 1814* (3^e druk; Engelkirchen 2008) 79.

⁴² Van Dodewaard, *Gedenkschriften*, 39.

brood, gebrek te gaan opzoeken?⁴³ Enkele duizenden van zijn collega's dachten er eender over en vestigden zich definitief in Rusland.⁴⁴ Onder hen bevonden zich enkele tientallen Hollanders.⁴⁵ In juni 1814 vertrok Van Dodewaard toch nog uit Saratov, waarna hij op 20 januari 1815 in Arnhem aankwam.

Soldaat Van Dodewaard hield een positief beeld over van Rusland. Per saldo gold hetzelfde voor de officieren die in Rusland krijgsgevangen werden gehouden. De verschrikkingen van de eerste fase van hun gevangenschap verschoven naar de achtergrond, toen zij in het binnenland van Rusland hartelijk werden ontvangen door plaatselijke edellieden. Menigeen werd opgenomen in een gastgezin en leidde er een aangenaam leven. Deze napoleontische officieren hebben memoires nagelaten waarin ze vol dankbaarheid schrijven over de ontvangst die hen ten deel viel op Russische landhuizen.

De tragiek van de situatie is dat de krijgsgevangenen dit warme welkom mede te danken hadden aan de massale dood van hun lotgenoten. De steden en dorpen aan de Wolga en in de iets westelijker gelegen gouvernementen Pensa en Tambov konden de betrekkelijk kleine aantallen krijgsgevangenen gemakkelijk opnemen. Zou het merendeel van de krijgsgevangenen daarentegen in leven zijn gebleven, dan zou het dringen zijn geblazen om een logeeraadres in een landhuis te vinden.

Dagelijks leven

De indrukken die Van Dodewaard opdeed van Rusland lijken op die van andere krijgsgevangenen wier belevenissen zijn opgetekend. De omvang en geringe bevolkingsdichtheid van het land vielen in het oog. 'Wat een uitgestrektheid, vooral als we het vergelijken met ons vaderland', merkte de

⁴³ Ibidem, 50.

⁴⁴ Sirotkine, 'La campagne de Russie', 63-64.

⁴⁵ *Naamlijst van twee duizend overledene en gesneuvelde militairen, benevens van een aantal nog in leven zijnde, welke in de gouvernementen Livonië, Saratoff, Wittepsk en Smolensk, in Rusland, na de laatste veldtogten, hun verblijf bouden, allen geboortig in het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 1820).

krijgsgevangen chirurgijn Verhoef op tijdens zijn reis van Polatsk naar Archangel, in het hoge noorden van Rusland.⁴⁶

Zodra de krijgsgevangenen in contact kwamen met de bevolking merkten zij de eigenaardigheden van de Russische levensstijl op. Zowel op het platteland als in de stad bestonden huizen uit op elkaar gestapelde boomstammen. Op het platteland hadden de meeste huizen geen vensters, terwijl woningen in de steden vaak comfortabeler waren uitgevoerd, bijvoorbeeld met vensters met dubbel glas. De krijgsgevangenen verbaasden zich over de eenvoud van het interieur van woningen op het platteland, waar huisraad ontbrak en waar het karige meubilair zich meestal beperkte tot een tafel en tot banken aan de wand, die 's nachts als bed dienden. Het ontbreken van verlichting in de vorm van olielampen of kaarsen, beschouwden de krijgsgevangenen als achterlijk. Als verlichting staken Russische boeren lange houtspaanders aan. De krijgsgevangenen hadden evenwel bewondering voor de ambachtelijke vaardigheden van de Russen, die huizen, karren en sleden bouwden met een bijl als enige gereedschap.

In elke boerenwoning hing een afbeelding van een heilige aan de wand. Chirurgijn Verhoef beschreef de situatie aldus:

In het woonvertrek der Russen is een van olieverf vierkant schilderij op welke men zich door ouderdom nauwelijks het beeld meer zien kan, daarop de een of andere heilige geschildert, het hangt tegenover de deur, bij het bidden staan zij er voor, bekruisen zich al buigende, niet zooals de R.K. van de linker naar de regter, maar van de regter naar de linkerzijde.⁴⁷

Voor krijgsgevangenen was het cruciaal om bij het binnengaan van een woning te knielen en een kruisteken te slaan voor het heiligenbeeld, teneinde herkend te worden als een christen. Anders zag de plattelandsbevolking hen aan voor ongelovigen en behandelde ze hen dienovereenkomstig.⁴⁸

⁴⁶ Verhoef, 'Aanteekeningen'.

⁴⁷ Verhoef, 'Aanteekeningen'.

⁴⁸ Fleck, *Förster Flecks Erzählung* 45.

Afb. 2: H.Th. Verhoef. *Interieur van een Russische boerenwoning*. De personen betuigen hun respect voor een afbeelding van Maria aan de muur. Voor krijgsgevangenen was het cruciaal om te knielen en kruistekens te maken bij dergelijke afbeeldingen, omdat de Russische bevolking hen anders als ongelovigen behandelde. Tekening in kleur uit manuscript. Gemeentearchief Schiedam.

Vreemd was ook het tabaksgebruik van de Russen. Chirurgijn Verhoef tekende op:

De Russe boeren roken niet, maar snuiven. Zij wilden ook niet, dat wij in hunne huizen rookten. Eens op een dorp had een der onze dat gedaan, alhoewel dat de boer zich bedaart hield, werd toch de schilderij [van een heilige] afgenomen, en door de vrouw afgewassen.⁴⁹

Voor veel militairen uit de Grande Armée was het roken van een pijpje een tweede natuur. Tsaar Alexander had daar begrip voor. In een oekaze over de behandeling van krijgsgevangenen nam hij de bepaling op, dat het de gevangenen was toegestaan om een pijpje te roken. Maar uit opmerkingen

⁴⁹ Verhoef, 'Aanteekeningen'.

van krijgsgevangenen kunnen we afleiden dat die toestemming er in de praktijk vaak niet was.⁵⁰

De wijze waarop de Russen de strenge winterkou trotseerden – het hele huisgezin sliep op een warme oven – vonden de krijgsgevangenen inventief. Verwonderd bezagen ze de Russische gewoonte om wekelijks een bezoek aan de sauna te brengen. Ze prezen deze manier om het lichaam te reinigen en ongedierte in kleding te doden. Het ontbreken van schaamte bij Russische vrouwen over hun naakte lichaam kwam evenwel vreemd over op de westerlingen.⁵¹

Hadden de krijgsgevangenen in eerste instantie alleen last van de extreme kou, na verloop van tijd merkten ze dat de Russische winter ook haar voordelen had. Reizen per arrenslede ging sneller dan reizen met paard en wagen. Bovendien vormden de rivieren 's winters geen obstakel meer. De bevroren wateroppervlakten werden ook op andere manieren gebruikt. De Russen dorsten hun koren op een bevroren meer, zo zag de krijgsgevangen kapitein Wagevier tot zijn verbazing. Hij prees dit gebruik, omdat het resulteerde in een zuiverder eindproduct dan dorsen op een gewone vloer.⁵²

Chirurgijn Verhoef kocht te Archangel zijn vlees op een markt, die op een bevroren rivier werd gehouden:

(...) we kogten dan een voet, hingen het op de zolder, en werd er telkens zoo veel [afgehakt] als we tot soep enz. behoefde, het bleef door de strenge vorst steeds glinsterend hard bevroren en behoeft dus niet gezouten te worden.⁵³

Boeren hoefden hun slachtvee ook niet te voederen tijdens de winter, maar konden de dieren aan het begin van de winter slachten. Uitgerekend in de winter waren de markten goed voorzien van vlees, gevogelte en vis, die soms over grote afstand werden aangevoerd, uiteraard in diepgevoren toestand.⁵⁴

⁵⁰ Pepler, *Schilderung meiner Gefangenschaft*, 62, 84, 113.

⁵¹ Eduard Rüppell, *Kriegsgefangen im Herzen Russlands, 1812-1814: Erinnerungen des königlich westfälischen Husarenleutnants Eduard Rüppell*, F.C. Ebrard ed. (Berlijn 1912) 135.

⁵² Wagevier, *Aanteekeningen*, 142.

⁵³ Verhoef, 'Aanteekeningen'.

⁵⁴ Vieillot, *Rodolphe Vieillot*, 218.

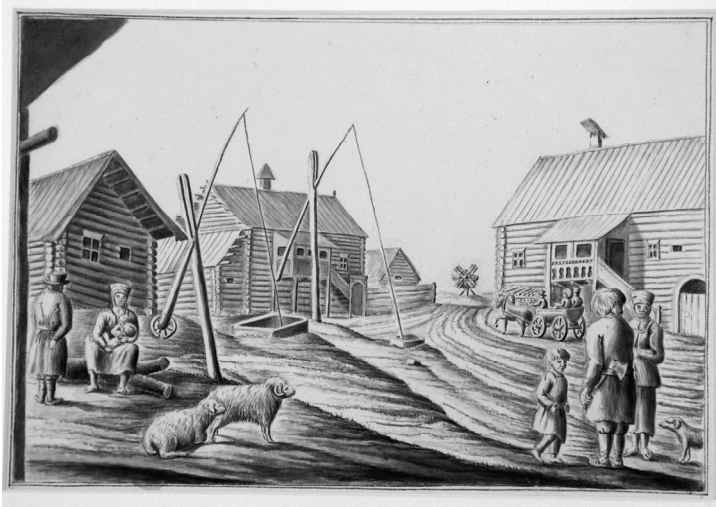
De sociale tegenstellingen in Rusland waren groot. Tegenover de bescheiden leefomstandigheden van de gewone bevolking stond de luxe waarin de Russische adel leefde. Veel krijgsgevangenen verwonderden zich over het ontbreken van een middenstand van geschoolde ambachtslui en beoefenaars van vrije beroepen.

De maatschappelijke contrasten hadden ook hun aantrekkelijke zijde. Vooral de luxe van Moskou verraste de militairen uit het leger van Napoleon. Met zijn gouden en bronzen koepels en zijn vele paleizen was het een sprookjesachtige, Aziatisch aandoende metropool. Voor velen was Moskou de mooiste stad die ze ooit hadden gezien, zelfs mooier dan Amsterdam. De geboren Amsterdammer H.A. van Sanen schreef vanuit Moskou: 'Ik kan uw wel zeggen dat ik dan hier dagelijks een fraaye stad voor mijn ogen zie, onze geboortestad is daar niets bij. Pragt van huizen kan er in de gantsche weereld zoo niet zijn (...).'⁵⁵

Voor krijgsgevangenen die aan de Wolga geïnterneerd waren, ging de kennismaking met Azië nog verder. Zij ontmoetten steppevolken als Tataren, Baschkirs en Kalmukken, die andere lichaamstrekken hadden, een ander – nomadisch – bestaan en een andere religie, de islam dan wel het boeddhisme. De fascinatie voor onbekende culturen zien we terug in de tekeningen die Geisweit van der Netten⁵⁶ tijdens zijn krijgsgevangenschap maakte, en in de aantekeningen van chirurgijn Verhoef, die zijn ontmoeting met Saami (Lappen) in Archangel op schrift stelde als een ware etnograaf.

⁵⁵ Van der Loo, 'Twee brieven', 188.

⁵⁶ J.J. Driessen, *Russen en Nederlanders. Uit de geschiedenis van de betrekkingen tussen Nederland en Rusland 1600-1917* (Amsterdam en 's-Gravenhage 1989) 120-125.

Afb. 3: C.A. Geisweit van der Netten. *Gezicht op een Russisch dorp in het gouvernement Wologda*. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Besluit

De krijgsgevangenen die terugkeerden naar Holland waren gering in aantal. Maar zij koesterden hun herinneringen en vonden daarmee weerklank in de samenleving. Van Dodewaard vertelde dorpsgenoten met zoveel verve over zijn Russische ervaringen, dat een van zijn toehoorders diens belevenissen optekende en publiceerde. Ook chirurgijn Verhoef behield zijn hele leven een fascinatie voor Rusland.⁵⁷ Bovendien nam het publiek via drukwerk kennis van de wederwaardigheden van krijgsgevangenen, zowel van medelanders als Wagevier en Van Dodewaard als van buitenlanders.⁵⁸ Voor

⁵⁷ M. Pool en M. van Hattem, 'Via Archangel naar Delft. H.T. Verhoef (1790-1865) en zijn uniformrok', *Armamentaria* 39 (2004-2005) 106-129: 123-127.

⁵⁸ C.S. d'Arpentigny, *Reis in Polen en Rusland door een krijgsgevangene van het garnizoen van Dantzig, in 1813 en 1814* (Amsterdam 1829); P.C.A. de Bourgoing, *De gevangene in Rusland. Eene geschiedenis uit de merkwaardige jaren 1812, 1813 en 1814: zijnde een tegenhanger van Kotzebue's krijgsgevangenschap in Frankrijk* (Amsterdam 1817); H. Ducor, *De lotgenallen van eenen marinier van de keizerlijke garde, gedurende zijne krijgsgevangenschap in*

een aantal Nederlanders was Rusland niet langer een onbekende vlek op een kaart. Het was een land waar duizenden landgenoten waren gesneuveld. En het was een land waar zij zich voor het eerst een concreet beeld van konden vormen. De horizon was verlegd tot achter de Wolga.

Spanje, op Cabrera en in Rusland 2 dl. (Amsterdam 1834); F. Pepler, *Tafereel mijner krijgsgevangenschap in Rusland, van den jare 1812 tot 1814* (Gorinchem 1833).